

Emberi dendritikus sejtek és fertőző ágensek

Kis Zoltán

A dendritikus sejtek a természetes és szerzett immunitás fontos elemeit alkotják. Emberben két fő csoportot különböztetünk meg: a myeloid és a plasmacytoid (lymphoid) sejteket. A dendritikus sejtek fő feladata az antigén felvétele és bemutatása a T-lymphocyták felé, valamint a T-lymphocyták antigénspecifikus aktivációja. A fertőző ágenseket vagy azok komponenseit, vagy a fertőző ágensek hatására a más – nem dendritikus – sejtek által termelt faktorokat az éretlen dendritikus sejteken lévő receptorok érzékelik, és hatásukra az éréshez szükséges jelzéseket kapnak és éresemnek keresztül. A receptorok és a mikrobiális stimulusok sokfélesége a dendritikus sejtek és a patogének kapcsolatának számos formáját indítja el. Bizonyos vírusfertőzések – például az influenzavírus – esetében a dendritikus sejtekben kevés fertőző partikula termelődik, de a vírusantigének kifejeződnek, s ezeket a dendritikus sejtek bemutatják a T-lymphocytáknak, így elindítják az immunválaszt. Más patogének okozta fertőzéskor – például humán immundeficiencia vírus, *Mycobacterium tuberculosis* – a dendritikus sejtek nemcsak elindítják az immunválaszt, hanem részt vesznek a patogén disszeminációjában is. Egyes patogének – például *Chlamydia trachomatis* és *Chlamydia psittaci* – elpusztulnak a fertőzött dendritikus sejtekben, az antigéneket a sejtek azonban bemutatják a T-lymphocyták felé, és döntő szerepet játszanak az immunválasz kialakulásában. A dendritikus sejtek felvesznek olyan antigéneket is – például a humán cytomegalovírus, a herpes simplex vírus esetében –, amelyeket környezetükben más fertőzött sejtek termelnek, ezeket bemutatják a T-sejtek felé, és immunválaszt indítanak el. A fertőzött dendritikus sejtek – a T-lymphocytákkal syncytiumokat alkotva – az immunszuppresszió kialakulásában is részt vehetnek; példa erre a kanyaróvírus okozta infekció. Autoimmun folyamatokért is felelősek lehetnek a dendritikus sejtek, amennyiben a „saját” antigéneket felveszik, és valamilyen hatásra – mint például a fertőzés – érési folyamaton mennek keresztül, ezáltal lehetőséget teremtenek a „saját” sejtekkel reagáló T-lymphocyták aktivációjára, azaz az autoimmun folyamatokra.

HUMAN DENDRITIC CELLS AND INFECTIVE AGENTS

Dendritic cells represent important components of the innate and adaptive immune responses. Human dendritic cells can be divided into two major subsets: myeloid and plasmacytoid (lymphoid) dendritic cells. The unique function of the dendritic cells is to capture antigens, present and to activate the antigenic peptides to the T lymphocytes. Dendritic cells go through a maturation process both in vitro and in vivo. By the use of pathogen-recognition-receptors the immature dendritic cells sense diverse pathogens or their various components, or cellular factors produced by the infected neighboring non-dendritic cells, and maturation signals are transduced for the dendritic cells. The heterogeneity of the pathogen-recognition-receptors and the microbial stimuli initiate a broad range of interactions between dendritic cells and infectious agents. Dendritic cells infected with certain viruses produce only a few infectious particles, but express and present viral antigens to T lymphocytes and immune response is initiated (influenza virus). Dendritic cells infected with certain pathogens not only initiate immune response but also disseminate the pathogen (human immunodeficiency virus, *Mycobacterium tuberculosis*). Some pathogens are killed in the dendritic cells, but the antigens are presented to the T cells, and immune responses are induced (*Chlamydia trachomatis* and *Chlamydia psittaci*). Dendritic cells capture antigens produced by infected neighbouring cells and present them to T lymphocytes, thus immune response is initiated (human cyto-megalovirus, herpes simplex virus). Dendritic cells are responsible for virus-induced immunosuppression; dendritic cells infected with certain pathogens form syncytia with T cells, thereby contribute to the suppression of T cell functions directed against opportunistic infections (measles virus). Dendritic cells can present not only foreign antigens but also self-antigens and when immature dendritic cells become mature upon exposure to inflammatory processes or to pathogens capable of activating them they can induce autoimmunity.

dendritikus sejtek, mikroorganizmusok, fertőzések

dendritic cells, microbes, infections

dr. Kis Zoltán (levelezési cím/correspondence): Szegedi Tudományegyetem Orvosi Mikrobiológiai és Immunbiológiai Intézete/University of Szeged, Department of Medical Microbiology and Immunobiology, Szeged; Johan Béla Országos Epidemiológiai Központ Virologiai Főosztálya, Budapest/Johan Bela National Center for Epidemiology, Division for Virology: H-1098 Budapest, Gyáli út 2–6.

Érkezett: 2004. január 16. Elfogadva: 2004. március 18.

A természetes – veleszületett, naiv, antigénre nem specifikus – immunitás jellemzője, hogy a kórokozóra nézve nem fajlagos, vagyis ugyanazzal a mechanizmussal lép fel a szervezet a legkülönbözőbb patogénekkal szemben. Végrehajtó sejtsejtek a macrophagok, a granulocyták, a természetes ölüsejtek (natural killer, NK), a CD5+ B-sejtek, a γ - δ -T-sejtek és a dendritikus sejtek (DSK); humorális elemei a szérumban jelen lévő különböző fehérjék, például a komplementrendszer alkotói és egyes citokinek, például interferon- α/γ , tumornekrózis-faktor (TNF) és interleukin- (IL-) 1, IL-5, IL-6. A szerzett – adaptív, antigénre specifikus – immunitás legfontosabb tulajdonságai, hogy az immunválaszt antigén indukálja, végrehajtó funkciók ellátására bizonyos idő múlva válik képessé, az immunválasz az azt kiváltó antigének ellen irányul – fajlagos –, és átvihető, azaz, ha elemeit más szervezetbe átviszik, azok ott fajlagos védettséget alakítanak ki. Az adaptív immunválasz sejtsejt elemei a B- és T-lymphocyták, humorális elemei az ellenanyagok és bizonyos citokinek (IL-12, IFN- γ , IL-4). A természetes és szerzett immunitás sejtjeinek és egyéb elemeinek működése szorosan összefügg. A dendritikus sejtek, a macrophagok és a B-lymphocyták alkotják az antigént a T-lymphocytáknak bemutató – antigénprezentáló – sejtek csoportját. A szerzett immunitás végrehajtó (efferens) szakaszában a humorális és celluláris immunválaszért az ellenanyagokat termelő B-lymphocyták és T-lymphocyták a felelősek. A CD8+ T-lymphocyták felismerik az antigént termelő sejteket és azokra cytotoxicus hatást fejtenek ki. A CD4+ T-lymphocyták segítő – helper – funkciót látnak el, a Th1-sejtek a celluláris immunfolyamatok kialakulásának kedveznek – az IL-2, IL-12, IFN- γ , TNF- β citokinek termelése révén –, a Th2-sejtek pedig a B-sejtek ellenanyag-termelésének létrejöttét segítik elő, az IL-4, IL-5, IL-6, IL-10, IL-13, IL-15 citokinek termelésének segítségével.

A humán dendritikus sejtek biológiájának és funkciójának vizsgálatában az igazi áttörés akkor következett be, amikor 1992-ben három, egymástól független kutatócsoport sikerrel állított elő funkcióképes dendritikus sejteket köldökzsínórvérből és csontvelőből származó, CD34+ hemopoetikus myeloid progenitor sejtekből. Ezeket sikerült *in vitro* körülmények között fenntartani, ehhez granulocytá-macrophag kolóniastimuláló faktor (GM-CSF) és TNF- α jelenlétére volt szükség (1–3). További lehetőséget teremtett az a fontos felismerés, hogy éretlen dendritikussejt-populáció *in vitro* nemcsak CD34+ progenitorsejtekből állítható elő, hanem humán perifériás vérből származó, nem proliferáló CD34– prekurzorsejtekből, valamint monocytákból is, GM-CSF és IL-4 hozzáadásával. E sejtpopulációból további TNF- α -kezelés hatására érett dendritikussejt-populáció lesz (4, 5). Embernél a dendritikus sejtek két fő csoportját különböztetjük meg: a myeloid és a plasmocytoid (lymphoid) dendritikus sejteket; a myeloid populáció további két szubpopulációra osztható: az epidermisben elhelyezkedő Langerhans-sejtekre és a testszerte elhelyezkedő interstitialis dendri-

tikus sejtekre. A vérben myeloid és plasmocytoid eredetű sejtek egyaránt keringenek. A dendritikus sejtek érési stádiumokon mennek keresztül, minden érési stádiumra specifikus feladatok jellemzőek. Az éretlen myeloid dendritikus sejtek antigénfelvételre specializálódtak, míg az érett dendritikus sejtek a feldolgozott antigént az MHC I és MHC II molekulákhoz kapcsolva mutatják be a T-sejtek felé, és – kostimulációs molekulákon keresztül – a T-sejtek aktivációját idézik elő. A dendritikus sejtek érése alatt változik felszíni molekuláinak kifejeződése, de néhány molekula meghatározásából már következtethetünk a dendritikus sejt természetére – plasmocytoid vagy myeloid – és érési stádiumára (6). Például a plasmocytoid dendritikus sejt prekurzoraira a CD11c molekula negativitása, a myeloid dendritikus sejt prekurzoraira ugyan-ezen molekula pozitivitása jellemző. A myeloid dendritikus sejt prekurzorai a CD14 molekula kifejeződése szempontjából negatívak, a monocyták pozitívak. Az éretlen myeloid dendritikus sejtekre a CD14, CD83 molekula hiánya jellemző, és a CD80/86 kostimulációs és MHC II osztályba tartozó molekulák csak gyengén fejeződnek ki. Ezzel szemben az érett myeloid dendritikus sejteken a CD83 molekula megjelenik és a CD80/86, MHC II molekulák expressziója fokozott.

A dendritikus sejtek legfontosabb funkciója az antigén felvétele és bemutatása a T-lymphocyták irányába, így azok antigénspecifikus stimulálása. A dendritikus sejtek specializálódtak a naiv – antigénnel még nem találkozott – T-sejtek stimulációjára, tehát az elsődleges celluláris immunválasz kiváltására, de a másodlagos immunválasz kiváltásában is részt vesznek (7). Más antigénprezentáló sejtek – például a macrophagok, B-lymphocyták – főleg a már előzőleg aktivált T-sejteket (memóriasejteket) stimulálják, tehát a másodlagos immunválasz kiváltásában játszanak szerepet. A dendritikus sejtek azonban az immunrendszer más sejtjeinek – így a B-lymphocytáknak, a természetes ölüsejteknek – is befolyásolják a működését, például beleszólnak a B-sejtek által termelt ellenanyagok izotípusváltásába (IgM, IgG, IgA, IgE) és a természetes ölüsejtek aktivációjába (8, 9). Ugyanakkor az aktivált természetes ölüsejtek visszahatnak a dendritikus sejtekre, befolyásolják azok működését, például hozzájárulnak a dendritikus sejtek végső éréséhez.

A patogének felvétele a dendritikus sejtekbe és a patogének által kiváltott jelzések

A fertőzés helyén a dendritikus sejtek a receptorokon keresztül közvetlenül felismerik a mikrobákat, illetve a mikrobák szénhidrát-, lipid- vagy fehérjeepitopjait,

---

A dendritikus sejtek legfontosabb funkciója az antigén felvétele és bemutatása a T-lymphocyták felé, így azok antigénspecifikus stimulálása.

---

mintázatait. A másik lehetőség, hogy a dendritikus sejtek a mikrobák jelenlétét közvetve érzékelik a szomszédos sejtek fertőzése és az azok által termelt citokinek, a hőszokproteinek vagy egyéb sejt által termelt faktorok révén, és a mikrokörnyezet ezáltal úgy változik meg, hogy a dendritikus sejtek aktiválódnak. A közvetlen felismerésben a dendritikus sejtek felszínén lévő receptorok közül fontosak a Toll-like (Toll génre emlékeztető) receptorok (TLR). A TLR-ek a muslica (*Drosophila melanogaster*) felszíni receptorairól kapták a nevüket, a törzsfajlás során konzerválódtak, így hasonlóak azokhoz. A más-más alcsoportba tartozó dendritikus sejtek felszínén legalább tízféle ilyen receptort (TLR-1–10) ismerünk. Ezek a receptorok a különböző patogének komponenseinek apró strukturális különbségek szerinti felismerését teszik lehetővé a különféle alcsoportba tartozó emberi dendritikus sejteken. Például a Gram-negatív *E. coli* baktérium lipopoliszacharid (LPS) komponensét a TLR-4-en keresztül ismeri fel a dendritikus sejt, míg az ugyancsak Gram-negatív *Porphyromonas gingivalis* baktérium LPS-ének felismerése a TLR-2-n keresztül megy végbe. Érdekes módon az *E. coli in vivo* Th1 típusú, míg a *P. gingivalis* Th2 típusú immunválaszt indukál; elképzelhető, hogy ez a dendritikus sejteken történő jelzés funkcionális következményeire utal (10). Ugyancsak fontos receptorok a lektin-, az immunglobulin-G-Fc- és a komplementreceptorok. A lektintermészetű receptorok közé például a mannózeceptor és a DC-SIGN (dendritic cell-specific intercellular adhesion molecule-3 grabbing non-integrin) tartoznak. Leírták, hogy a Chlamydia genus baktériumai a mannózkötő lektinen keresztül kapcsolódnak bizonyos sejtekhez (11). A DC-SIGN elég általánosan használt receptornak tűnik, mivel a patogének közül többen – például humán immundeficiencia vírus 1-es típusa (HIV-1), humán cytomegalovírus (HCMV), Ebola-vírus, *Mycobacterium tuberculosis* (*M. tuberculosis*) baktérium, Leishmania protozoonok – ezen a receptoron keresztül kapcsolódnak a dendritikus sejtekhez (10). Leírták, hogy ugyanazon vírus különböző törzsei különböző receptort használnak a dendritikus sejtekbe való bejutáshoz; így például a kanyaróvírus Edmonston törzse a CD46, míg más kanyaróvírus-izolátumok a CD150 molekulát (12). Ugyanakkor valószínűtlennek tartják, hogy a DS-mikroba kölcsönhatást egyetlen receptor-ligand kapcsolat szabja meg. Ennél valószínűbb, hogy a dendritikus sejteken többféle patogénreceptor fejeződik ki, ezekhez az adott patogén különböző alkotóelemei kapcsolódnak, és ennek megfelelően egy patogén többféle mechanizmus szerint is elindíthatja a dendritikus sejtek aktivációját. Továbbá, egy adott patogén különböző alcsoportba tartozó dendritikus sejtekhez is kapcsolódhat, s ez kevert immunválaszt eredményezhet. Például a Dengue vírus a monocyta eredetű intersti-

Bizonyos infekciók esetében a fertőzés disszeminációjáért is felelősek a dendritikus sejtek.

tialis dendritikus sejtekhez és a bőrben lévő Langerhans-sejtekhez egyaránt kapcsolódik (13). Érdekes módon az éretlen dendritikus sejtekbe a patogének macropinocytosissal, receptor által irányított endocytosissal és phagocytosissal jutnak be. A receptorok közül a TLR-en keresztül zajló endocytosist nem tartják valószínűnek; a patogének felvételében inkább a mannózkötő receptoroknak és egyéb lektinreceptoroknak, valamint az immunglobulin-G-Fc-receptoroknak és komplementreceptoroknak tulajdonítanak szerepet (10, 14, 15). A patogének kapcsolódása a TLR-hez inkább a dendritikus sejtek aktivációját, azaz a kostimulációs (CD80/86), az antigénprezentációban részt vevő (MHC I, MHC II), valamint egyéb fontos molekulák (például CD83) kifejeződését és az immunválasz polarizációját – azaz a Th1 vagy Th2 típusú válasz kialakulását – irányítja (16). Tehát valószínűleg nemcsak a dendritikus sejtek altípusainak különbözősége miatt alakul ki a Th1- vagy Th2-immunválasz; az immunválasz polarizációját a mikroorganizmussal történt fertőzés következtében kialakult mikrokörnyezet is befolyásolja (17). A Th1 típusú immunválasz felé történő polarizáció szempontjából a legfontosabb citokinek az IL-12 és az interferon- γ ; a Th2 típusú immunválasz kialakulásában viszont az IL-4 játsza a kulcsszerepet. A citokineken kívül egyes prosztaglandinoknak is szerepük lehet: például a prosztaglandin-1 és prosztaglandin-2 gátolják a Th1-sejtek citokintermelését, anélkül, hogy befolyásolnák a Th2-lymphocytákat. A perifériás vérből származó DS-prekursorok és monocyták *in vitro* érési folyamatát – és annak befolyásolását fertőző ágensekkel – az 1. ábra szemlélteti. Az érett myeloid dendritikus sejtek más immunsejtekkel létrehozott kapcsolatát és a kapcsolat befolyásolását fertőző ágensekkel a 2. ábra mutatja be.

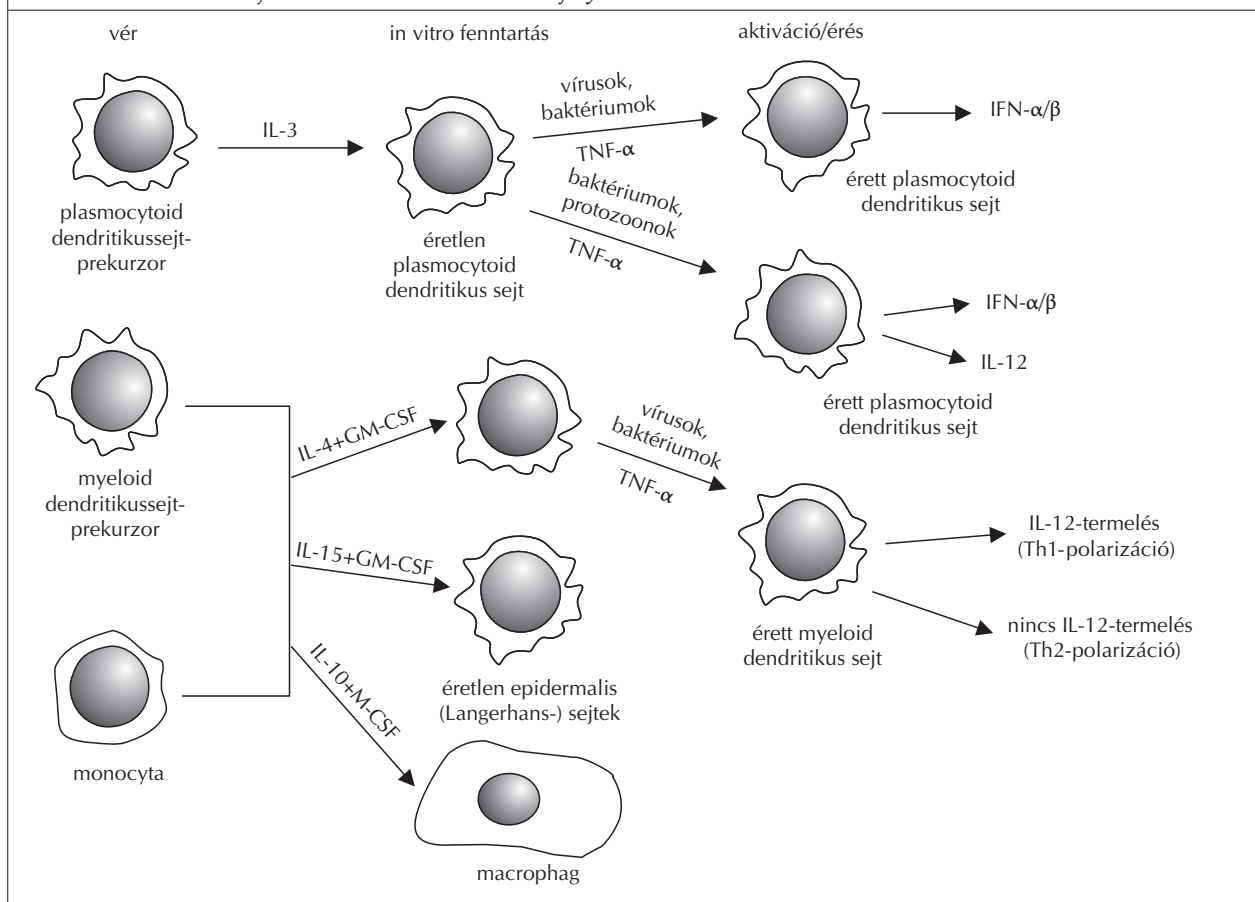
A dendritikus sejtek és az intracellulárisan szaporodó fertőző ágensek kapcsolata

A változatos kapcsolatot a dendritikus sejtek többféle alpopulációja, a dendritikus sejtek felszínén funkcionáló, patogénspecifikus receptoraik széles repertoárja, a patogének sokféle alkotóeleme, a szomszédos fertőzősejtek által termelt faktorok és a további, itt fel nem sorolt tényezők biztosítják. A legjobban tanulmányozott dendritikus sejt-fertőző ágens kapcsolatok a következők:

Bizonyos patogénekkal fertőzött dendritikus sejtek az immunválasz elindításáért felelősek. Például az influenza vírusával fertőzött egerek tüdőszövetében és a mediastinalis nyirokcsomókban, elsősorban a macrophagokban és a dendritikus sejtekben tudnak influenzavírus-antigént kimutatni. *In vitro* fertőzés hatására humán macrophagokban nagy mennyiségű fertőző influenzavírus termelődik, és a sejtek 24–36 órán belül elpusztulnak. Ezzel ellentétben, a dendritikus sejtekben *in vitro* vírusantigének fejeződnek ki, de igen kevés fertőzőrészeske termelődik, és a sejtek hosszú ideig életben maradnak a fertőzés után. A macrophagok nem, de

1. ÁBRA

Emberi dendritikus sejtek a vérben és *in vitro* érési folyamatuk

A dendritikus sejtek perifériás vérében található plasmacytoid és myeloid prekurzorai, valamint a monocyták *in vitro* különböző sejtpopulációkká alakulhatnak. A plasmacytoid prekurzorok IL-3 citokin jelenlétében éretlen plasmacytoid sejtekké differenciálódnak. A myeloid prekurzorok és a monocyták GM-CSF + IL-4 hatására éretlen interstitialis dendritikus sejtekké, GM-CSF + IL-15 kezelés hatására éretlen Langerhans-sejtekké, M-CSF + IL-10 jelenlétében macrophagokká differenciálódnak. A plasmacytoid dendritikus sejtek TNF-α-kezelés, virális vagy bakteriális stimuláció hatására érett plasmacytoid sejtekké alakulnak; virális és bakteriális stimulusra IFN-α/β-t, és – főleg bakteriális és protozoon stimulusra – IL-12-t termelnek. Az éretlen myeloid interstitialis dendritikus sejtek TNF-α-kezelés, virális vagy bakteriális antigének hatására éretté válnak, és a stimulációtól függően termelnek IL-12-t. Az IL-12-termelés a T-lymphocyták Th1 irányú polarizációját indítja el, az IL-12-t nem termelő érett myeloid dendritikus sejtek a Th2 irányú polarizációért felelősek. IL: interleukin; IFN: interferon; Th: helper T-sejt

a dendritikus sejtek *in vitro* cytotoxicus T-lymphocytá (CTL-) választ indukálnak. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy influenzavírus-fertőzés esetében az immunitás kialakulásának elindításáért elsősorban a dendritikus sejtek felelősek (18).

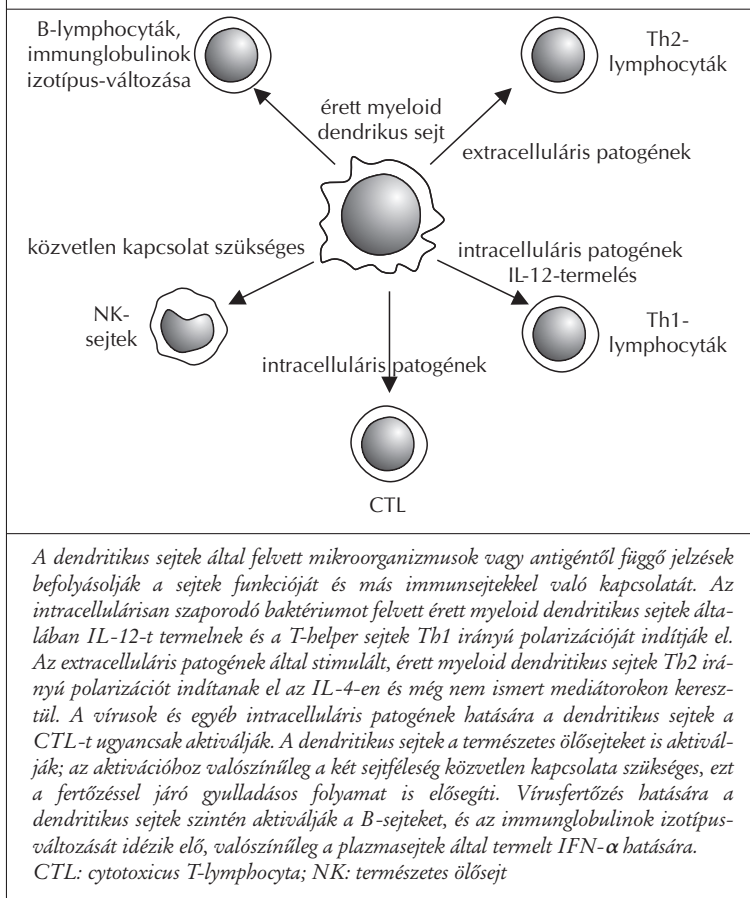
Az immunválasz kiváltásáért, de bizonyos infekciók esetében a fertőzés disszeminációjáért is felelősek a dendritikus sejtek. Például a HIV-1 a dendritikussejt-specifikus lektinhez, a DC-SIGN-hez kapcsolódik; azonban csak mérsékelten – vagy egyáltalán nem – szaporodik ezekben a sejtekben, de bennük tartózkodva a nyirokszervekbe jut. Itt a dendritikus sejtek és a T-lymphocyták összekapcsolódása révén a dendritikus sejtek átadják a fertőzést a CD4+ T-lymphocytáknak, amelyekben a HIV-1 igen jó határfokkal szaporodik. *In vitro* a HIV-1-gyel fertőzött dendritikus sejtek a hozzájuk kevert autológ CD4+ és CD8+ lymphocyták aktivációját indítják el, amelyek megölik a fertőzött sejteket. *In vivo*, természetes HIV-1-fertőzés alkalmá-

val – a tünetmentes stádiumban és az AIDS betegség kialakulása után egyaránt – csökken a dendritikus sejtek száma a bőrben, a bélrendszer nyálkahártyájának felszínén és a vérben. Lehetséges, hogy a HIV-1-fertőzés gátolja a dendritikus sejtek fejlődését a perifériás prekurzorokból, emellett a cytotoxicus T-lymphocytá el is pusztíthatja a perzisztensen fertőzött dendritikus sejteket. *In vitro* a T-lymphocyták számának csökkenése elsősorban a vírus direkt cytoliticus hatásának köszönhető, de a dendritikus sejtek csökkent száma és funkciója miatt a jelátviteli rendszer is károsodott, tehát a T-lymphocyták proliferációja is gátolt (12, 19). A HIV-1-hez hasonlóan bizonyos patogének – például *M. tuberculosis* (20, 21) vagy humán cytomegalovírus (22) – hosszú ideig életképesek maradnak a dendritikus sejtekben, esetleg hosszú időre szülő latenciát alakítanak ki, s ez elősegíti a vírus szervezeten belüli terjedését.

Az immunválasz kialakulásában a dendritikus sejtek

2. ÁBRA

A dendritikus sejtek és az immunrendszer más sejtjeinek kölcsönhatásai

valószínűleg központi szerepet töltenek be olyan patogének esetében is, amelyek elpusztulnak a dendritikus sejtekben. Ilyen patogének a *Chlamydia trachomatis* (*C. trachomatis*) és *C. psittaci*, amelyek vakuólákban helyezkednek el és szaporodnak a gazdasejt cytoplasmájában. E vakuólák az epithelialis sejtekben elkerülik a sejt lysosomáival való fúziót, ezáltal zavaratlan a chlamydiák replikációja, míg az egér dendritikus sejtjeiben a chlamydiavakuólák és -lysosomák fuzionálnak, és a chlamydiabaktériumok elpusztulnak. A chlamydiaantigéneket azonban a dendritikus sejtek mutatják be a CD4+ és CD8+ T-lymphocyták felé (23). Az egér dendritikus sejtjei fagocitálják a *C. trachomatis* egyik külsőmembrán-fehérjéjét (MOMP) tartalmazó kolloidrezecskéket, és MOMP-specifikus CD4+ T-lymphocytá-proliferációt indítanak el, azaz a külsőmembrán-fehérje a baktérium jelenléte nélkül is T-sejtes immunválaszt képes létrehozni (24). Az ember dendritikus sejtjeiben is gátolt a *C. trachomatis* szaporodása, de az antigéneket bemutadják a CD4+ és CD8+ lymphocyták felé (25). A *C. pneumoniae* és az emberi dendritikus sejtek kapcsolatáról nem állnak adatok a rendelkezésünkre. A *C. pneumoniae* azonban megfertőzi az emberi monocytákat; itt csak limitáltan szaporodik a baktérium, de a sejtekben hosszú ideig képes perzisztálni (26, 27), és egy humán monocytasejtvonalon, az U937 sejteken, a *C. pneumoniae* a gyul-

adásban és atherosclerosisban részt vevő gének fokozott kifejeződését indítja el (28).

A dendritikus sejtek az immunválaszt akkor is elindítják, ha olyan patogének okozzák a fertőzést, amelyek az immunválasz elkerülésére, azaz saját túlélésükre dolgoztak ki mechanizmusokat. Például egyes vírusok gátolják a vírusantigének bemutatását a T-sejtek felé. Ilyen a humán cytomegalovírus: legalább két fehérjéje részt vesz a gazdasejt MHC-molekulái kifejeződésének gátlásában, vagy annak megakadályozásában, hogy a virális peptidok és MHC-molekulák alkotta komplexek a felszínre jussanak. *In vitro* kísérletek eredményei szerint, ha endothelsejthez adaptált HCMV-törzssel fertőződnék a dendritikus sejtek, a vírus ezekben a sejtekben szaporodik és gátolja a sejtek érését – a kostimulációs molekulák kifejeződését –, tehát ezzel gátolja a T-lymphocyták aktivációját és a T-sejtes immunitás kialakulását. Az evolúció azonban létrehozta azt az érdekes jelenséget, hogy a dendritikus sejtek képesek kívülről felvett szolubilis antigéneket, apoptotikus sejteket befogadni és a T-lymphocyták felé bemutatva T-sejtes immunválaszt kiváltani, tehát a fenti patogéneket immunellenőrzés alá vonni. Például, ha a dendritikus sejtek fibroblastsejtekhez adaptált HCMV-törzsekkel fertőződnék, a dendritikus sejtekben a humán cytomegalovírus nem szaporodik. Ha

azonban a HCMV-vel fertőzött környező sejtek – például fibroblastsejtek – az általuk termelt faktorokat és vírusantigéneket a környezetükbe kibocsátják, ezeket a dendritikus sejtek felveszik, és hatásuk a sejtek érését váltja ki. Ennek megfelelően a dendritikus sejtek a felvett antigénre specifikus T-sejtes immunválaszt indukálnak. A dendritikus sejtek közvetlen fertőzés nélkül, a vírussal fertőzött és apoptózist szenvedő környezeti sejtek felvételével is képesek bemutatni az apoptotikus sejtekhez kötött virális antigéneket a T-sejteknek és immunválaszt létrehozni (a jelenség neve cross presentation) (29, 30). A herpes simplex vírus 1-es típusa (HSV-1) és a vacciniavírus szaporodnak a dendritikus sejtekben és ugyancsak gátolják azok érését. A dendritikus sejtek környezetében szaporodó HSV-1 azonban olyan faktorok termelését indítja el a sejtekben, amelyek a dendritikus sejtek érését váltják ki (31, 32).

A dendritikus sejtek az immunosuppresszió kialakulásában is szerepet játszhatnak. A kanyaróvírus-fertőzés után kialakuló súlyos betegségért és magas halálozási arányért a vírus által létrehozott immunosuppresszió felelős. Az immunosuppresszió miatt megnő a másodlagos fertőzések iránti fogékonyság és súlyos, a társfertőző patogének vagy opportunisták kórokozók által okozott betegségek alakulnak ki. Ezzel párhuzamosan, kanyaróvírus-specifikus humorális és celluláris immunitás jön létre. *In vitro*, érett és éretlen dendri-

1. TÁBLÁZAT

A közleményben előforduló fertőző ágensek* rendszertani beosztása és az általuk okozott betegségek

Név	Besorolás	Okozott betegség
<i>Escherichia coli</i> (<i>E. coli</i>)	Gram-baktérium, enterobacteriaceae	hasmenés, haemorrhagiás colitis
<i>Porphyromonas gingivalis</i> (<i>P. gingivalis</i>)	anaerob Gram-baktérium	periodontitis
Humán cytomegalovírus (HCMV)**	herpeszvírusok	congenitalis károsodás, pneumonia, hepatitis stb., immunsuppresszált egyéneknél
Ebola-vírus	filovírusok	haemorrhagiás láz
<i>Mycobacterium tuberculosis</i> (<i>M. tuberculosis</i>)	Mycobacteraceae baktérium	tuberculosis
Leishmania	protozoon	visceralis, bőr- és nyálkahártya-leishmaniasis
Kanyaróvírus	paramyxovírusok	kanyaró
Dengue vírus	flavivirus	haemorrhagiás láz
Influenzavírus	orthomyxovírusok	influenza
Humán immundeficiencia vírus (HIV)	lentivírusok	AIDS
Herpes simplex vírus (HSV)	herpeszvírusok	hólyagos laesiók az ajkon, a genitáliákon, encephalitis
Vacciniavírus	poxvírusok	tehénhímlővírus laboratóriumi törzse, himlőoltásra használták
<i>Chlamydia trachomatis</i>	chlamydiák	trachoma, conjunctivitis, urogenitalis fertőzések
<i>Chlamydia psittaci</i>		légúti megbetegedések
<i>Chlamydia pneumoniae</i> **		légúti megbetegedések

* A patogének felsorolása a szövegben való előfordulásuk szerint történt.

** Kapcsolatba hozzák az atherosclerosis kialakulásával.

tikus sejtek fertőzhetők kanyaróvírussal; a sejtek cytoplasmájában és a sejtek felszínén vírusfehérjék mutathatók ki, így az éretlen dendritikus sejtek gyors érésen mennek keresztül, ezt a HLA-DR és a kostimulációs molekulák fokozott kifejeződése jelzi. Infektív vírustermelés nem zajlik le a dendritikussejt-kultúrákban, de ha T-sejteket adnak a sejt-kultúrához, utána a dendritikus sejtekben és a dendritikus sejt-T-sejt alkotott syncytiumokban infektív vírustermelés zajlik le. Ezért feltételezik, hogy természetes fertőzés esetén először a légzőrendszer nyálkahártyájában lévő dendritikus sejtek fertőződnek a kanyaróvírussal; a dendritikus sejtek innen a nyirokcsomókba szállítják a vírust, ahol a dendritikus sejtek az MHC I és MHC II molekulákhoz kapcsolódott kanyaróvírus-specifikus peptidokat bemutatják a T-lymphocytáknak. A T-lymphocyták és a dendritikus sejtek között kialakuló kapcsolatot stimulálja a vírusszaporodást a dendritikus sejtekben, és a dendritikus sejt-lymphocytá syncytiumokban is. Feltételezik, hogy amikor a vírusszaporodás bizonyos küszöbhatárt meghalad, a dendritikus sejtek a nyugalomban lévő és az aktivált T-sejteknek az immunsuppresszióért felelős jelzést adnak, így a kanyaróvírus-fertőzés súlyos, más patogének által okozott szövődményekhez vezet (12).

A vírussal fertőzött dendritikus sejtek felelősek lehetnek autoimmun folyamatok beindításáért. Az im-

munrendszer általában elkerüli a „saját” fehérjék elleni immunválaszt. Ez azt igényli, hogy a saját fehérjével reagáló T-lymphocyták ne legyenek a szervezetben saját fehérjével reagáló T-lymphocyták, vagy maradjanak toleránsak a saját antigénnel szemben. A szervezetben lévő éretlen dendritikus sejtek folyamatosan keringenek a szövetekben, lymphoid szervekben, és közben az állandóan pusztuló szövetekből saját antigéneket is vesznek fel. A saját antigént tartalmazó, de éretlen dendritikus sejtek mutatják be a saját antigént a T-lymphocyták felé, azonban nem tudják aktiválni azokat, mivel a kostimulációs molekulák nem fejeződnek ki a dendritikus sejteken. Bizonyos fertőzések a saját antigént felvett dendritikus sejtek felszínén a kostimulációs molekulák kifejeződését stimulálják, ezáltal lehetőséget teremtenek a „saját” sejtekkel reagáló T-sejtek aktivációjának, azaz az autoimmun folyamatnak. A fertőzéssel indukált autoimmun betegségek másik mechanizmusa szerint bizonyos vírusok a gazdasejthez hasonló peptidmolekulákat tartalmaznak, így a fennálló antigénmimikri miatt váltanak ki autoimmun folyamatot. Autoimmun folyamatok elsősorban krónikus fertőzésekben – például HIV-1-, HCMV- és HSV-infekciókban – alakulhatnak ki. Meglepő azonban, hogy a magas HCMV- és HSV-átvérszeltség mellett – ez Magyarországon 80-90% – milyen kevés, tünetekkel járó autoimmun betegség alakul ki (33, 34).

A közleményben előforduló patogének néhány tulajdonságát a 1. táblázat foglalja össze.

A dendritikus sejtek felhasználása az immunterápiában és az immunprevencióban

Az utóbbi tíz évben a dendritikus sejtek biológiájáról, funkciójáról és fertőző ágensekkel való kapcsolatáról, az emberi dendritikus sejtek előállításáról nyert nagyszámú információ elindította a dendritikus sejtek kli-

nikai felhasználásának kutatását. Különösen bizonyos fertőző betegségek – AIDS, hepatitis C-fertőzés – vagy a daganatok néhány formájának – melanoma malignum, lymphomák, colorectalis, prostata- és tüdőcarcinoma – immunterápiájának megoldásával próbálkoztak (35–37). A dendritikus sejtek felhasználásának hatékonyabb módját a további kutatások fogják biztosítani.

Köszönetnyilvánítás

A közlemény az OTKA T34954 számú pályázatának támogatásával készült.

IRODALOM

1. Reid C, Stackpoole A, Meager A, Tikerpae J. Interaction of tumour necrosis factor with granulocyte-macrophage colony-stimulating factor and other cytokines in the regulation of dendritic cell growth in vitro from early bipotent CD34+ progenitors in human bone marrow. *J Immunol* 1992;149:2681-8.
2. Santiago-Schwarz F, Belilos E, Diamond B, Carsons SE. TNF in combination with GM-CSF enhances the differentiation of neonatal cord blood stem cells into dendritic cells and macrophages. *J Leucoc Biol* 1992;52:274-81.
3. Caux C, Dezutter-Dambuyant C, Schmitt D, Banchereau J. GM-CSF and TNF-alpha cooperate in the generation of dendritic Langerhans cells. *Nature* 1992;360:258-61.
4. Sallusto F, Lanzavecchia A. Efficient presentation of soluble antigen by cultured human dendritic cells is maintained by granulocyte/macrophage colony-stimulating factor plus interleukin 4 and downregulated by tumour necrosis factor alpha. *J Exp Med* 1994;179:1109-18.
5. Romani N, Gruner S, Brang D, Kampgen E, et al. Proliferating dendritic cell progenitors in human blood. *J Exp Med* 1994;180:83-93.
6. Szeberenyi JB, Rothe G, Pallinger E, et al. Multi-color analysis of monocyte and dendritic cell precursor heterogeneity in whole blood. *Immunobiol* 2000;202:51-8.
7. Gogolak P, Rethi B, Hajas G, Rajnavolgyi E. Targeting dendritic cells for priming cellular immune responses. *J Mol Recognit* 2003;16:299-317.
8. Le Bon A, Tough DF. Links between innate and adaptive immunity via type 1 interferon. *Curr Opin Immunol* 2002;14:432-6.
9. Makala LHC, Nagasawa H. Dendritic cells: specialised complex system of antigen presenting cells. *J Vet Med Sci* 2002;64:181-93.
10. Palucka K, Banchereau J. How dendritic cells and microbes interact to elicit or subvert protective immunity. *Curr Opin Immunol* 2002;14:420-31.
11. Swanson AF, Ezekowitz RAB, Lee A, Kuo CC. Human mannose-binding protein inhibits infection of HeLa cells by Chlamydia trachomatis. *Infect Immun* 1998;66:1607-12.
12. Klagge IM, Schneider-Schaulis S. Virus interaction with dendritic cells. *J Gen Virol* 1999;80:823-33.
13. Wu SJ, Grouard-Vogel G, Sun W, et al. Human skin Langerhans cells are targets of Dengue virus infection. *Nat Med* 2000;6:816-20.
14. Kadowaki N, Ho S, Antonenko S, et al. Subset of human dendritic cells precursors express different toll-like receptors and respond to different microbial antigens. *J Exp Med* 2001;194:863-9.
15. Rescigno M. Dendritic cells and the complexity of microbial infection. *Trends in Microbiol* 2002;9:425-31.
16. Scholler N, Hayden-Ledbetter M, Dahlin A, et al. Cutting edge: CD83 regulates the development of cellular immunity. *J Immunol* 2002;168:2599-602.
17. De Jong EC, Vieira PL, Kalinski P, et al. Microbial compounds selectively induce Th1 cell-promoting or Th2 cell-promoting dendritic cells in vitro with diverse Th cell-polarizing signals. *J Immunol* 2002;168:1704-9.
18. Bender A, Albert M, Reddy A, et al. The distinctive features of influenza virus infection of dendritic cells. *Immunobiol* 1998;198:552-67.
19. Kacani L, Frank I, Spruth M, et al. Dendritic cells transmit human immunodeficiency virus type 1 to monocytes and monocyte-derived macrophages. *J Virol* 1998;72:6671-7.
20. Jiao X, Lo Man R, Guernonprez P, et al. Dendritic cells are host cells for mycobacteria in vivo that trigger innate and acquired immunity. *J Immunol* 2002;168:1294-301.
21. Bodnar KA, Serbina NV, Flynn JL. Fate of Mycobacterium tuberculosis within murine dendritic cells. *Infect Immun* 2001;69:800-9.
22. Hahn G, Jores R, Mocarski ES. Cytomegalovirus remains latent in a common precursor of dendritic cells and myeloid cells. *Proc Natl Acad Sci (USA)* 1998;95:3937-42.
23. Ocjcius DM, Bravo de Alba Y, Kanellopoulos JM, Hawkins RA, Kelly KA, Rank RG, et al. Internalisation of Chlamydia by dendritic cells and stimulation of Chlamydia-specific T cells. *J Immunol* 1998;160:1297-303.
24. Shaw J, Grund V, Durling L, Crane D, Caldwell HD. Dendritic cells pulsed with a recombinant Chlamydial Major Outer Membrane Protein elicit a CD4+ type 2 rather than type 1 immune response that is not protective. *Infect Immun* 2002;70:1097-105.
25. Matyszak MK, Young JL, Gaston JSH. Uptake and processing of Chlamydia trachomatis by human dendritic cells. *Eur J Immunol* 2002;32:742-51.
26. Airenne S, Surcell HM, Alakarppa H, Laitinen K, Paavonen J, Saikku P, et al. Chlamydia pneumoniae infection in human monocytes. *Infect Immunol* 1999;67:1445-9.
27. Gieffers J, Füllgraf F, Jahn J, Klinger M, Dalhoff K, Katus HA, et al. Chlamydia pneumoniae infection in circulating human monocytes is refractory to antibiotic treatment. *Circulation* 2001;103:351-6.
28. Virok D, Loboda A, Kari L, et al. Infection of U937 monocytic cells with Chlamydia pneumoniae induces extensive changes in host cell gene expression. *J Infect Dis* 2003;188:1310-21.
29. Arrode G, Boccaccio C, Lule J, Allart S, Moinard N, Abastado JP, et al. Incoming human cytomegalovirus pp65 (UL83) contained in apoptotic infected fibroblast is cross-presented to CD8+ T cells by dendritic cells. *J Virol* 2000;74:10018-24.
30. Arrode G, Boccaccio C, Abastado JP, Davrinche C. Cross-presentation of human cytomegalovirus pp65 (UL83) to CD8+ T cells is regulated by virus-induced, soluble-mediator dependent maturation of dendritic cells. *J Virol* 2002;76:142-50.
31. Salio M, Cella M, Suter M, Lanzavecchia A. Inhibition of dendritic cell maturation by herpes simplex virus. *Eur J Immunol* 1999;29:3245-53.
32. Engelmayer J, Subklewe M, Chahroudi A, et al. Vaccinia virus inhibits the maturation of human dendritic cells: a novel mechanism of immune evasion. *J Immunol* 1999;163:6762-8.
33. Paroli M, Schiaffella E, Di Rosa F, Barnaba V. Persisting viruses and autoimmunity. *J Neuroimmunol* 2000;107:201-4.
34. Steinman RM, Nussenzweig MC. Avoiding horror autotoxicus: The importance of dendritic cells in peripheral T cell tolerance. *Proc Natl Acad Sci* 2002;99:351-8.
35. Banchereau J, Paczesny S, Blanco P, Bennett L, Pascual V, Fay J, et al. Dendritic cells: controllers of the immune system and a new promise for immunotherapy. *Ann N Y Acad Sci* 2003;987:180-7.
36. Berger TG, Schultz ES. Dendritic cell-based immunotherapy. *Curr Top Microbiol Immunol* 2003;276:163-97.
37. Engleman EG. Dendritic cell-based cancer immunotherapy. *Seminars in Oncology* 2003;3:23-9.